

La literatura del jo i la construcció de l'individu

Enric Balaguer
Universitat d'Alacant

1. PRELIMINAR

La literatura del jo és, a hores d'ara, una de les possibilitats que tenim a l'abast per a expressar de forma més lliure el nostre món. A diferència del relat, de la novel·la, de l'obra de teatre o de la poesia, escriure un diari no requereix el compliment de cap regla, tot i que hi ha unes característiques, com ara la datació cronològica de les anotacions, que, més o menys, es presenten i recorren el corpus d'aquestes obres. Per la resta, un diari es pot començar en qualsevol moment i, també, per a acabar no necessita cap mena d'exercici conclusiu.

De totes les formes de literatura del jo, crec que la més apta per a utilitzar i treballar en període escolar és el diari. Una autobiografia, tot i que suposa un exercici psicològicament molt interessant (d'unificació de l'individu, de repàs vital, de recuperació de la memòria, de reconstrucció del subjecte), és potser per als escolars una pràctica aliena. Ho observe, fins i tot, en els meus alumnes d'universitat: quan els propose la lectura d'una autobiografia, no els diu gran cosa, així com tampoc l'anàlisi dels components que hi participen.

Una cosa molt diferent és un diari. La diversitat i la flexibilitat del gènere és un dels nuclis del seu atractiu: hi ha diaris de viatge, d'aventures, d'expressió del món íntim, de pensament. O els que recullen de tot un poc. De Josep Pla a Manent, de Joan Fuster a Enric Sòria, l'inventari d'exemples és molt divers i mostra un repertori ben ric. L'escriptura d'un diari permet reflectir qualsevol avatar de l'individu: introspectiu o *extrospectiu*, emotiu o de caire impersonal. El diari és un exercici meravellós de treball per a un xiquet; no debades hi ha el famós quadern que es regalava perquè el nen o la nena hi escrivís el seu diari. Hi ha una ampla —amplíssima— gamma de diaris d'adolescents que donen compte dels processos de creixement personal i expressen els dubtes, les incerteses i les pors de l'època. Hi

tenim una gamma molt extensa que va des del *Diari d'un jove maniàtic* fins al diari d'un testimoni colpidor com el d'Anna Frank.

Quin paper pot tenir un diari —l'escriptura d'un diari— en la vida d'un xiquet o d'un adolescent? Doncs jo diria que pot satisfer múltiples efectes. A banda dels derivats de la redacció, de l'escriptura en allò que té d'exercici de comunicació escrita, l'escriptor de diaris, si ho pren com un exercici continuat, suposa treballar molts aspectes relacionats amb la personalitat. Per això jo he posat en el títol de la meua intervenció «la construcció de l'individu».

2. «NULLA DIES SINE LINEA»

Proposar l'escriptura d'un diari com una pràctica disciplinada: escriure cada dia, dia sí dia no, cada diumenge, etc. —és a dir, a través d'una regularitat—, permet un contacte major de l'individu amb ell mateix i una pràctica expressiva fluïda, en la mesura que s'incrementa l'exercici d'escriptura. És important, per això, fer de l'escriptura una pràctica regular. Es pot posar en circulació com l'escriptura, a més dels estímuls diaris o setmanals, pot seguir unes consignes determinades:

- 1) Conta el teu primer enamorament.
- 2) Alguna història (alguna cosa) que va dir una persona que consideres important (un avi, una àvia, etc.).
- 3) Com vares descobrir un tipus de música que t'agrada?
- 4) Què vares sentir la primera vegada que vares veure el mar?
- 5) Relata un moment que hages passat molta por o hages sentit un soroll amenaçant.

Aquest escriure sobre les coses més diverses és summament interessant, perquè esdevé un entrenament per a l'escriptura i per a l'autoindagació. Aquest mateix entrenament serveix perquè la disposició a l'escriptura aboque, en un altre moment, un resultat prodigiós. Vull dir al servei d'escriure sobre un tema proposat de més envergadura o de més implicacions emotives. L'escriptura és una exploració al servei de l'autodescobriment, però no pot ser aquest objectiu un fet que presidesca i s'expliciti contínuament la tasca d'escriptura. Deixe-m'ho per a un segon pla. Mirem-ho a posteriori. Ja més avant, si esdevé una pràctica, el que contribuïm així mateix, és a convertir l'escriptura de diari en un exercici de comunicació. D'autocomunicació imprescindible.

2.1. *Desblocar*

Sovint, l'escriptor de diaris s'ha d'enfrontar amb el bloqueig. No saber què dir. Llavors, va molt bé fornir un arsenal d'idees que poden desblocar o d'exerci-

cis que poden desencadenar els camins de l'escriptura. Fins i tot podem prendre una d'aquestes propostes com a punt de partida, sense importar-nos ben bé el seu seguiment de forma rigorosa. Es pot usar com un exercici d'escalfament. Allò important, en tot cas, és el fet de trencar el gel i de disposar-se a l'escriptura.

2.2. *Punts de partida: escriu durant deu minuts sobre...*

- 1) Descriu algun objecte del teu entorn més immediat: una camisa, un capell, el cotxe, la moto...
- 2) Mireu per la finestra i doneu compte d'allò que us arriba.
- 3) Continueu la frase «Recorde que...» (no importa que siga d'ahir o de fa quinze minuts).
- 4) Trieu un color. Passegeu durant un quart d'hora i observeu-lo per allà on aneu. Després aneu a la llibreta i escriviu-ho.
- 5) Canvieu de lloc d'escriptura: en casa en l'habitació, en el menjador, en la cuina, en la terrassa, en un cafè, en la biblioteca, en un parc... En cada lloc, descriuiu allò que ocorre al vostre voltant.
- 6) Abordeu el tema de la pèrdua o de l'abandó: un lloc, un amic, un amor, un familiar, un gos...
- 7) Parleu d'un dels carrers del vostre poble.
- 8) Descriuiu els vostres iaïos.
- 9) Escriviu al voltant de nedar, dels estels, la vegada que has tingut més por, la vegada que més a prop t'has sentit de la naturalesa o de Déu (de qualsevol manera que el concebeu).
- 10) Agafeu un llibre de poesia i treiu un vers...
- 11) Una pel·lícula i agafeu una imatge...
- 12) Una frase feta, un refrany, una citació.

Les indicacions que han d'acompanyar aquestes propostes d'escriptura han de ser: *a)* molt clares i, en la mesura del possible, *quantificades, en temps i en espai* («escriu durant deu minuts sobre...», «escriu trenta línies sobre...»); *b)* es tracta d'*escriure en concret* i defugir qualsevol derivació abstracta o general: en aquest sentit, dir que «hi ha un roser en el jardí» és sempre millor que dir que «hi ha una planta en el jardí», i *c)* es busca que l'escriptura trasllade no allò que un percep intel·lectualment, sinó de forma sensitiva, sinó que, *en llegir allò escrit, ens comuniquem allò que sentim*: no es tracta de dir que un té solitud, sinó que a través d'allò que s'escriu es plasma o s'expressa la solitud.

Per a aplicar tot açò, pot ser interessant passar algun text primer com a exemple. En aquest sentit, el llibre de Josep Maria Espinàs *Temps afegit*, o *El primer glop de cervesa*, de Philippe Delerm, poden ser molts útils. Del primer, us pose un exemple:

La persiana

Quan em desperto miro la persiana. Americana, en diuen, de llistons horitzontals. No queda mai abaixada del tot, compacta. Per això ara veig estretes franges paral·leles de fosc i de llum. Els llistons opacs alternen amb les ratlles de claror, i en la intensitat d'aquesta calor matinal he après, amb el temps, a llegir l'hora que marca el rellotge de persiana.

Aquests llistons de llum entre els llistons de fusta em diuen que, una vegada més, ressuscito en un nou dia. M'agrada mirar uns minuts aquestes franges, abans de llevar-me, i avui les compto: són catorze, com els versos d'un sonet. La fosca i la claror fan la bandera del món. M'alço del llit, estiro la corretja fins que la persiana puja del tot i s'amaga. He hissats, doncs, la bandera gloriosa de la llum, i immediatament li ret honors el sorollós himne de la ciutat, i escolto uns segons, quiet, agraït.

3. IMATGES I METÀFORES

Expressar el món interior requereix trencar fronteres entre allò real i allò imaginari, entre els sentiments i la raó, entre l'espai i el temps. Els somnis ens poden servir de guia: quan somiem podem trobar-nos convertits en animals, realitzar proeses o calamitats, desplaçar-nos per l'espai de forma no gens convencional, seuduir qualsevol persona. Aquesta expansió de llenguatge simbòlic és una de les ferramentes que tenim per a expressar allò que ens ocorre en el nostre interior. D'una metàfora o d'una imatge ens poden dir que estem bojós, però no que som falsos. La realitat física ve al nostre encontre per plasmar allò que sentim o allò que vivim.

Però no només tenim l'exemple dels somnis; podríem també aplicar una relació entre causa i efectes de les coses. Si diem «en aquest paper sura un núvol», no diem altra cosa que la seua realitat originària. Sense núvol no hi ha pluja, sense pluja, arbres, i sense arbres no podem fer paper. «Sobre aquesta fulla de paper, hi camina el sol». Podríem fer el camí paral·lel en relació amb el sol. Les coses estan unides, relacionades, connectades...

D'una altra banda, els esdeveniments del món interior s'expressen a través d'esdeveniments del món exterior. És a dir, poden reflectir-se. I, de fet, això és real en el relat meravellós. I així hem de fer-ho circular en el xiquet. Ara bé, també s'ha de fer veure la realitat dels dos plans. Hi ha vegades, com deia Freud, que un puro és puro.

- 13) Quina classe d'animal sou? Un cavall?
- 14) Un hámster?
- 15) Un gos?
- 16) Un camell?
- 17) Sentiu, per uns moments, que sou terra.
- 18) Aire.
- 19) Mar.
- 20) Foc.
- 21) Fusta.
- 22) Metall.
- 23) Una porta de tanca.
- 24) El comandament a distància que dirigeix la faena.
- 25) Sou un àrab.
- 26) Un tutsi.
- 27) Un xerpa del Nepal.

4. EL SENTIT DEL LLOC, DEL PAISATGE I DEL TEMPS

Donar compte de la sensació que desperta un lloc concret, un paisatge, siga rural o urbà, de muntanya o de litoral, és molt important. La captació de l'esperit d'un lloc o de les sensacions que provoca poden estendre's a les habitacions de la casa, les cases d'un carrer, etc. Val a dir que la primera impressió és bàsica, i expressar-la en l'escriptura és una operació força important, perquè acostuma a contenir una captació amb densitat i relleu d'aquelles coses més interessants. Segons escriu Francesco Alberoni al llibre *Públic i privat*, «la primera impressió és una fotografia feta amb una pel·lícula ultrasensible, de la part més profunda de l'ànima del nostre interlocutor».

Per a preservar aquesta força de la «primera impressió», cal incitar l'escriptura sense control. Es tracta de captar, ja que hem utilitzat la imatge de la càmera, la primera impressió, no el resultat d'aquesta matisada per l'acció repressiva del nostre «superego», que corregeix, prohibeix certes sensacions o dictàmens, etc. Després, ja es revisarà i es corregirà. Però la força d'allò que amollem en primer lloc és una acció important. La primera imatge, les primeres paraules són clau per a captar les coses fora del nostre interès i exposades a la manipulació perquè no puguem crear-nos incomoditat.

Ser una càmera fotogràfica. D'això es tracta. És com ser els testimonis muts d'una realitat que observem per primera vegada i no tenim temps d'improvisar una adequació al nostre món. La sensació que produeix entrar per primer cop en una casa, la primera vegada que vàrem veure un amic o amiga, l'olor d'una habitació quan es va sentir la primera vegada o dels llençols d'un llit.

Es tracta també d'afavorir el present. La força del present fa veure una realitat viva i potent. Després ja ve la manipulació que fa la memòria, el que recordem de manera parcial o dubitativa, encara que la major part dels records se'ns presenta concretament i nítidament.

El sentit del lloc és una bona activitat a explorar, perquè cada lloc fa despertar —podem dir que *desprèn*— sensacions de calidesa, d'hostilitat, de por, de desfici... El temps atmosfèric té un paper important en la nostra vida. El vent o la pluja, el fred o la calor, el sol, la fosca nit, l'alba, són realitats que interactuen amb nosaltres. S'hauria de buscar la manera d'incloure'ls en la nostra escriptura. Uns quants exercicis en aquest àmbit ajudaran a fer-ho.

En la literatura del jo, l'exploració o el protagonisme de l'espai és força important. La memòria sovint s'articula a través dels espais. I el fet cert és que moltes memòries i autobiografies s'inicien a partir de la descripció de l'habitació de la casa familiar, tal com ho fa el poeta Vicent Andrés Estellés en *La parra boja*. Un exemple destacat el trobem en l'obra de Josep Maria Espinàs *El nen de la plaça Ballot*:

Jo no tinc memòria històrica, o potser seria millor dir-ne cronològica. No és un defecte aparegut amb l'edat, sinó constitucional, perquè de jove ja se m'essorraven les dates. Havia de fer un gran esforç per situar qualsevol fet en l'any corresponent. En canvi, m'era ben fàcil situar-lo en l'espai. Hauria de calcular, ara, per saber quin any vaig fer l'examen d'Estat, però veig perfectament la tarima d'aquella aula universitària, i l'atlas obert sobre la taula, i que era a la dreta, una mica a contrallum, on hi havia la pissarra en la qual vaig haver de resoldre el problema de matemàtiques. [...] Hi parlo d'espais, que és el que recordo. Els pisos on vaig viure de petit, les cases dels avis, l'escola, escales, galeries, colomars. Àmbits concrets d'una vida que s'iniciava confusament.

- 28) Descriu la sensació que et provoca estar cinc minuts en: a) una església,
- 29) b) una carnisseria,
- 30) c) un parc ple d'arbres,
- 31) d) una estació de tren,
- 32) e) una tenda d'animals (mascotes).
- 33) Relata la darrera estada en un lloc agradable. I en un lloc desagradable.
- 34) Descriu: a) un carrer o una part de muntanya amb neu,
- 35) b) una dia de pluja en un mercat,
- 36) c) un partit de futbol amb molt de vent,
- 37) d) una cursa de cavalls amb molta calor.
- 38) Conta una impressió que t'haja provocat una vesprada de pluja amb vent.

5. LA CONFESSIÓ

Però, sobretot, el diari s'ha d'aprofitar per a explorar el món interior de l'alumne. Aquest àmbit és el més important en aquesta mena d'obres i de cara a proposar l'exercici d'escriptura per al xiquet i l'adolescent. Es tracta de fer que s'explori i es descriga tota mena d'esdeveniments relacionats amb les sensacions, les percepcions, les obsessions, les pors, els plaers, les emocions i els sentiments...

En aquesta esfera, s'ha de preservar la intimitat. Jo el que faria és deixar sobrentès que un té una part que és per a ell i una altra que pot comunicar-la als altres. De fet, crec que és un principi elemental, però cal assegurar-nos que cap xiquet no haurà de donar compte de res que no vulgui, però sí que se li pot invitar a expressar-ho i guardar-s'ho per a ell. «Sense la llibertat d'amagar alguna pista i alguna cosa, em sentia incapaç de ser jo», escriu Amin Maalouf a *Orígens*.

Com podem treballar aquesta esfera? Bo podem posar-nos en el pla de taller dels punts anteriors. La por? El desig? La sensualitat? Els somnis que un espera realitzar. Es tracta d'estimular una escriptura que serveix d'exploració de l'individu. I fer-la, d'alguna manera, al marge de l'esfera racional, vull dir implicant l'individu d'una manera íntegra i emocional, fonamentalment. Potser la forma de provocar l'exploració es a través d'un camí indirecte on isquen aquestes parts de l'individu.

Conta la història d'un home que s'enamora d'una nevera i d'una dona que s'enamora d'un ferrari. Allò important és l'expressió de la història que pot ser una projecció dels desitjos i del jove escriptor. La forma de provocar l'expressió del món interior pot ser, doncs, a través d'una persona interposada. Fent que es conte la relació entre diverses persones, podem provocar una projecció personal. En tot cas, cal també oferir la possibilitat d'expressar directament el propi interior.

- 39) Quins són els vostres somnis secrets? Escriviu durant cinc minuts.
- 40) Un naufrag cau del vaixell i és engolit per una balena. Escriviu durant cinc minuts les sensacions que us causaria l'estada en el ventre.
- 41) Esteu al cim d'una muntanya, el paisatge elevat, alt, molt bonic. El podríeu descriure?
- 42) Un xiquet que s'ha enamorat d'una xiqueta del mateix curs; ell té vergonya de contar-ho, però vosaltres com a observadors, podeu contar com reaccionen?
- 43) Algun dels vostres germans és el preferit dels vostres pares? I dels iaïos?
- 44) I entre els companys de classe, trobeu que hi ha algun company que compta més que no vosaltres?

6. ALGUNES CONSIDERACIONS SOBRE L'ESCRITURA DEL DIARI

A pesar de la senzillesa amb què, aparentment, hem enfocat l'escriptura del diari, hem de ser conscients de diversos factors. Un dels més importants és la

consciència del que suposa emprar la primera persona. No és una qüestió secundària. L'ús de la primera persona és un exercici recomanat per psicòlegs quan l'individu té problemes de —passeu-me el mot— «desintegració». L'ús de la primera persona, emprar la frase el subjecte de la qual és «jo», suposa un exercici d'autointegració en el qual l'individu dóna pas a acceptar la seua diversitat. Una diversitat que, en alguns casos, pot estar a un punt de la contradicció, de l'auto-negació o del propi desconeixement. L'ús de la primera persona integra les diverses esferes de l'individu. Les fa evidents per al mateix individu. «Estime la meua mare, però l'odie quan no em deixa anar de nit de marxa». Les dues realitats coexisteixen en el temps. Llavors, un pren la perspectiva necessària.

Una altra qüestió relacionada amb l'ús de la primera persona és la vehiculació de les emocions. Si entre en una sala i dic «hi ha fum», és molt diferent de si mire a la cara un individu que fuma i li dic «el fum del teu cigarret m'arriba a la cara i em fa nosa». En el segon cas, hi ha una implicació emotiva, la qual cosa suposa lògicament un alliberament de tensió, però també entrar en el risc de rebre una resposta que emotivament ens siga desplaent per part del nostre interlocutor. En el cas del diari, aquesta segona possibilitat no està. No necessitem donar a llegir el que sentim de la persona en qüestió, però sí que compta l'efecte terapèutic de l'alliberament. El diari permet o impulsa, d'aquesta manera, la construcció de l'individu a través de l'autoanàlisi, de sotmetre's a examen, de revisar-se, d'enfortir la memòria, d'extraure allò que pot suposar-li una càrrega feixuga en la seua psique o d'allò que s'escape a la seua comprensió. Sartre deia, en la seua autobiografia *Els mots*, que quan no entenia alguna cosa es posava a escriure-la.

Hi ha, doncs, un autodescobriment constant, si fem de l'escriptura del diari un exercici llarg i disciplinat. I, a més, si segueix un conjunt ben orquestrat de propostes donades pel professor. Però podríem plantejar-nos el camí de l'autodescobriment. I, amb aquest emergir, els gustos, les passions, les pors, els problemes, els traumes... En el moment que expressem un desassossec, reduïm l'abast del seu efecte. I també opera així respecte de les alegries, de les passions, de les quimeres, de les obsessions.

Una darrera qüestió: no és que l'escriptura siga sempre i només un reflex de la forma de ser de l'individu; cal observar que, més aviat, hi ha una relació dialèctica entre escriptura i autopercepció, de tal manera que hi ha un enriquiment mutu. Aquest és el missatge de Michel Montaigne, el creador del gènere d'aquesta mena d'escriptura, quan deia que els assaigs l'havien fet a ell en la mesura que els escrivia. Crec que és una bona manera de plasmar la relació entre escriptura i vida: una interacció que permet l'evolució psicològica, la comprensió major de l'individu i una relació entre la realitat i l'autoimatge de manera dinàmica i dialèctica.